

SOM Krisztián
A magyar határforgalom ellenőrzés
1000-1301

(DOI: 10.31626/HU-EISSN2530094X.I.TOM.103-120.P)

A Magyar Királyság határain be- és kiutazók ellenőrzésének végrehajtása nagy valószínűséggel ezen évszázadokban közel azonos módon történt. Azonban a szabályok lassan szigorodtak, esetenként kivételekről rendelkeztek. Így a határforgalom ellenőrzése is egyre nagyobb körületekintést igényelt egy olyan világban, ahol az olvasás- és írástudás még nem volt olyan elterjedt mint napjainkban.

Az államhatár a Magyar Királyságban a XI. században széles – akár kétnapi járásnyi –, lakatlan vagy alig lakott területsávot, úgynevezett gyeput¹ jelentett Magyarország határszéli vármegyéinek külső felében. E vidékeken – lévén a magyar állam a Kárpátok hegyvonulatán belül rendezkedett be – igen sok helyen hágókon keresztül lehetett áthaladni, illetve a dombos vagy ritkán sík részek mocsarasodástól mentes útjain.

Az államhatár őrizete és az azt keresztelő határforgalom ellenőrzése elválaszthatatlanul kötődik össze az állam felségjogainak gyakorlásával. Az országok határainak őrzetével egy időben fokozatosan kialakultak a határon átlépő személyek ellenőrzésére vonatkozó szabályok és intézkedések is. A gyeput áthaladó felügyelt utak között elterülő vidékek átjárhatóságát már a korai gyeputrendszer idején, a XI. századtól mérsékelten is akadályozták. Ott, ahol a földrajzi adottságok kevésbé nehezítették az érintetlen erdőn titokban, illetve tiltottan történő határátlépést, ott fadöntésekkel és sziklák lerepesztésével igyekeztek a járható csapásokat torlaszolni.²

Természetesen a magyar határforgalom ellenőrzése a XII. század legelejétől már szorosan kapcsolódott a határvám-felügyeletével is, amelyet ezen időszakban az „országba be- és kijáró helyek” néven említett ellenőrző pontokon és a határvám-helyeken hajtottak végre a kijelölt személyek.

A gyeput közelébe már a X. századtól családostól külön csoportokat telepítettek le. Feladatuk a katonai szempontok

szerinti őrizet és támadók betörésekor az első harcérintkezés felvétele mellett, békeidőben a gyepűkön átkelő személyek ellenőrzése volt. A mongol („tatár”) hadak 1241-1242-es magyarországi pusztítása a gyepűrendszer hatékonyságát megkérdőjelezte, ennek következményeként pedig előtérbe került a kövárak építése, a végvár-rendszer kiépítése.³

A magyar gyepűn átlépő személyek

Magyarország határát békés célból átlépők már a X. század végétől általában a kereskedők vagy uralkodók és főurak követői, futárjai voltak. Az utazások vállalását jelentősen befolyásolta a cél elérésének indokoltsága és az a körülmény, hogy a távolsági utazás sok viszontagsággal és sok időbe is telt.⁴

Már a XI. század elején megjelent a vallási célú zarándoklat a Magyar Királyságon keresztül, elvétve pedig Magyarországról kiindulva. Már *Szent István* király, 1018-ban lehetővé tette az ilyen utazásokat és átutazásokat a kereskedők szokott útvonalán. Nyugatról érkezők a Lajta menti Brucktól Győr, Fehérvár, Tolna, Valkóvár érintésével a Száva-Duna-torkolatig haladtak át Magyarországon. Itt elhagyva az országot, Nándorfehérvárból folytatták a hívők és a kereskedők is útjukat Bizánc felé.⁵ Ez az útvonal, megszakítás nélkül 18-20 napot vett igénybe. A másik, az úgynevezett „strata Ungarorum” Fehérvárból – Veszprém, Zalavár és Zágráb érintésével – Rómába tartó zarándokútvonal jelentősége a keresztések Szentföldről való kivonulása (XIII. század utolsó évtizedei) után tovább erősödött. Ez utóbbi útvonalon haladók Magyarországot a mai Csáktornya vidékénél, a tágas gyepűn, majd a XII. századtól Zágrábnál hagyták el.⁶ A Szentföldre, szárazföldön már az 1020-as években több zarándokcsoport is átutazott Magyarországon keresztül, még a távoli Franciaországból is érkeztek egyházi személyek vagy nemesek vezette csoportok, illetve később utaztak haza magyar földön keresztül. A magyar királyi családból az első szentföldi zarándoklatot *Kálmán* király testvére, Álmos herceg tette meg 1107-ben, később leszármazottai közül néhányan szintén teljesítették ezt.⁷ A Magyaror-

szágra zarándokló külföldiek közül talán az első volt az a németalföldi, Konrád nevű férfi, aki Európa egy jelentős részét és a Szentföldet is bejárta bűnbocsánatért, míg végül *Szent István* fia, Imre herceg sírjánál egy csoda hatására nyerte azt el, valamikor az 1070-es évek második felében vagy 1080-as évek legelején.⁸

Már a XII. század során több alkalommal is előfordult, hogy Magyarországról egyházi személyek tanulmányi célból utaztak külföldi iskolákba, így többek között Párizsban is tanultak magyarok.⁹

Az idegen országok megismerését célul kitűző utazók ritkák voltak ezekben az évszázadokban. Közéjük tartozott az andalúziai Abu Hamid AL GARNATI mór – muzulmán vallású – kereskedő és hittudós, aki 1150 és 1153 között közel három évet élt Magyarországon és megfigyeléseit írásba is foglalta.¹⁰ A magyar *Julianus* domonkos rendi szerzetes 1235. májusában Zimony térségében utazott ki Magyarországból Konstantinápoly irányába, majd 1236. XII. 27-én érkezett vissza ismét magyar földre, Lengyelországon keresztül, a Kárpátok északi hágóinak valamelyikén. Útja során találkozott az Ural-hegység nyugati előterében élő magyar népcsoportokkal is. A barát, római látogatását követően már 1237. első felében ismét útra kelt, hogy közel egy évre rá térjen vissza a mongol seregek közeledtéről szóló hírekkel. Az egyház területi és országos vezetői rendszeresen utaztak külföldre, általában Rómába, de számos alkalommal más királyi udvarokba a királyuk megbízásából, mint követek.¹¹

A magyar határt államfők és kíséreteik is átlépték. Az írott emlékek szerint a vizsgált időszakban elsőként békés céllal *III. Henrik* lépte át Magyarország határait 1045 pünkösdjén.¹² Az első magyarországi pápalátogatásra 1052 második felében került sor, amikor *IX. Leó* pápa a Pozsonyt ostromló németek táborában egy hónapon át igyekezett a harcoló felek között közvetíteni, s megpróbálta elérni a fegyvernugvást.¹³ *Boleszló* lengyel fejedelem 1113-ban, Szentföldre utazása során haladt át Magyarországon.¹⁴ A második keresztes hadjáratba vonulása során, 1147-ben utazott át Magyarországon *III. Konrád* né-

met, majd nyár végén, másik sereg élén VII. Lajos francia király is, akik a Duna völgyében hagyták el a Magyar Királyságot. Utóbbi II. Géza többször is vendégül látta néhány hetes tartózkodása során, vele jó kapcsolatba került, s csecsemő fiának, Istvánnak keresztapja lett.¹⁵ Az 1189. évi keresztes hadjárat során, a Magyarországon átvonuló seregtestekkel a Szentföldre tartott Barbarossa Frigyes német-római császár is, akit már Pozsonynál fogadott III. Béla magyar király követsége. A magyar államfő Esztergom vidékén több alkalommal is megvendégelte a császárt a május végétől öt hétig tartó magyarországi útutazása során, aki Zimonymál hagyta el az országot.¹⁶ Szintén III. Béla 1191 őszén, tárgyalás céljából meghívta II. Iszakiosz bizánci császárt a dél-magyarországi Szerémségbe, amely az egyik első, csak ilyen célú beutazás volt.¹⁷ II. András király 1214-ben a Szepességben látta vendégül Leseke lengyel királyt, hogy Halics sorsát megvitassák, ennek során a szomszédos ország államfője az északi hágókon keresztül lépett be, majd ki Magyarországról.¹⁸ II. András az 1217-ben indított, ötödik keresztes hadjáratban személyesen is részt vett, s 1217 augusztusában Spalato kikötőjéből utazott ki az országból, majd Nándorfehérváron keresztül, 1218-ban tért vissza Magyarországra.¹⁹ V István már 1263-ban két ízben is külföldre látogatott, Krakkóba illetve hamarosan Prágába. V. István 1270 októberében és 1271 júliusában Pozsonynál fogadta II. Ottokár cseh királyt, aki békekötés céljából utazott Magyarországra.²⁰ Az Árpád-korban a királyok számos alkalommal lépték át a gyepűt. Az uralkodók határátlépésének másik formája volt, amikor hadviselés céljából csapataik élén lépték át a gyepűt.²¹

Az államfők követői megbízóiknál lényegesen gyakrabban utaztak államok között, így a magyar államhatárokon is sűrűbben léptek át. A követek általában a szomszédos országokból, esetleg a pápai udvarból érkeztek, vagy indultak ki Magyarországról a külföldi államfőkhöz, egyes ügyek megvitatására, rendezésére,²² mivel állandó diplomáciai képviselőket nemcsak a vizsgált korban, de még azt követően is sokáig nem

tartottak fenn Európa uralkodói. A királyi hercegek és a királyi család más tagjai is számos alkalommal utaztak külföldre. Ezek egy része az éppen hatalmon lévő uralkodó előli, menekülés miatt történt. A magyar király nőrokonságának tagjai pedig férjeikhez utaztak ki Magyarországról, illetve a magyar uralkodók, fiainak feleségei léptek be a Kárpát-medence határain, sokszor Európa, tőlünk távoli országaiból.²³ A királyi és hercegi udvarok képviselői, illetve vezető egyházi személyek, továbbá futárok határátlépése gyakori volt.²⁴

A határt számos alkalommal lépték át jómódú, előkelő személyiségek is, akik közül többen külföldön kívántak menedékre lelteni. Az évszázadok során számos esetben előfordult ez, sokszor a királyi ház tagjai, családtagjai kerestek oltalmat a határokon túl. Így például *IV. Béla* magyar király *II. Ottokár* cseh királyt kérte fel, hogy halála esetén a fia ellenében korábban őt támogató főuraknak szükség szerint nyújtson menedéket. A lehetőséggel 1270-ben több családfő és az elhunyt király lánya, Anna hercegnő is élt.²⁵

A katonai csapatok határátlépése – amennyiben az nem Magyarország megtámadása miatt történt – ritka volt. Ez történhetett a magyar haderő vagy egy királyjelölt támogatására, illetve keresztes hadjáratba történő átutazás céljából. Az átutazó seregek fő útirányai nyugatról Magyarországon keresztül a Balkánra általában a kereskedelmi útvonalak mentén voltak kijelölve. A Szentföldre tartó fegyveres alakulatok első alkalommal 1096 májusától keresztezték a magyar államot, ahol útvonaluk Győr, Fehérvár, Tolna, Valkóvár érintésével a Száva torkolatáig tartott. Ezt követően több csoport is átvonult Magyarországon a Közel-Kelet irányába, azonban esetenként fegyveres összecsapásra is sor került a magyar és a rendbontó keresztes hadak között.²⁶ Fél évszázad telt el míg a következő, az 1147. évi keresztes hadjárat, ismét jelentős létszámú seregek átutazását kívánta meg — ekkor szintén Győr, Fehérvár, Tolna, Valkóvár érintésével jutottak délre —, majd a harmadik hullám 1189-ben érintette Magyarországot, amikor Esztergomon át a Duna völgye mentén haladtak a Szentföldre. Az ötödik 1217-ben részben az eredeti útvonalon, nyugatról Székes-

fehérváron és Zimonyon át, részben Székesfehérvárról Zágrábon át Spalato kikötőjéig keresztezte az országot.²⁷

A határforgalomban a XI. századtól kezdődően, időszakosan jelentős hányadot tett ki a Magyarországra bevándorlók belépése. A magyaroktól eltérő nyelvet beszélő betelepülőket jövevényeknek (a latin nyelvű forrásokban: „*adventi*”) vagy vendégeknek („*hospites*”) nevezték, vélhetően annak függvényében, hogy maguktól, vagy a király hívására érkeztek. Külföldinek tekintettek mindenkit, aki nem letelepedés céljával érkezett Magyarországra. Az első betelepülőket *Szent István* hívta főként a német államokból, hogy a hadsereget vagy a magyarországi egyházat szolgálják. Ez időben érkezett Itáliából *Gellért* (Gerardo SAGREDO) szerzetes is, aki hamarosan fontos feladatot, majd magyarországi püspöki hivatalt kapott.²⁸ Az első jelentős számú népcsoport a Kárpátok hágóin keresztül érkezett a XI. század harmadik harmadának elején. A besenyők letelepedésére a vereségüket követően került sor az ország kijelölt részein. Míg a XI. században családoknál nagyobb közösség csak keletről vándorolt be Magyarországra, addig a XII. században, de különösen *II. Géza* idejében érkeztek népesebb csoportok nyugatról is. E században települtek le Magyarországon franciául beszélő vallonok, flandriai flamanok és a különböző német államok lakói is. Mellettük, kisebb örmény és spanyol csoportok is érkeztek.²⁹ A nyugatról, általában családostul, ingóságokkal érkezők a Lajta-folyó alsó szakasza mentén, vagy Pozsonynál, a Dunán lépték át a magyar határt. A XIII. század első évtizedeiben érkeztek a Déli-Kárpátokba az első románul beszélő családok, közösségek. A XIII. század második felétől, elsősorban a mongolok pusztította országrészekbe már földesúri szervezés keretében is letelepedtek németajkú csoportok. A kunokat IV. Béla 1239-ben telepítette le az ország középső részében, két nagy tömbben. Míg a XI. századi betelepülők jellemzően lovagok, papok és jobb módúak voltak, addig a XII. században betelepülők már többségében földművesek, kétkezi munkások rétegéből kerültek ki. Már a XII. században megjelentek, majd a XIII.

századtól jelentősebbé vált a városi polgárságból érkezők bevándorlása is. Az elsők között a jelentős pusztítást szenvedett Milánóból, 1162-ben elmenekült itáliaiak csoportjai érkeztek Magyarország különböző népesebb településeire.³¹ Egyes betelepült közösségek, jelentőségük miatt a XIII. század során kiváltságlevelet nyertek, amellyel a magyar alattvalók közül kiemelkedtek, s előjogaik által kedvezőbb helyzetbe kerültek.³² A különböző betelepülő csoportok a határforgalom szempontjából számottevőek voltak ugyan, azonban az ország lakosságához képest a kunok alkották az egyetlen jelentős létszámú népcsoportot.

A határforgalom ellenőrzés helye és személyzete

A korabeli szabályozókból kitűnik, hogy a határforgalmat két lépcsőben ellenőrizték. A határon átlépők ellenőrzése – első sorban közbiztonsági szempontok szerint – a gyepű belső széléhez legközelebb eső települések valamelyikénél lévő „be- és kijáró helyeknél” (mai szóval határátkelőhelyeken) történt. A XI. század legvégén, a XII. század legelején bevezetett határvám, a „nyolcvanad” szedése ezzel szemben, általában a határvármegyék belsőbb városaiban, településein valósult meg. Az itt ellenőrzött, kilépni szándékozó személyek aztán a gyepű határán lévő határátkelőhelyeken igazolták, hogy átestek az előírt eljáráson. A belépők esetében ezt nehezítette, hogy a gyepű és az első vámenellenőrzés között akár több magyarországi falut is keresztezniük kellett. Ez volt az egyik oka, hogy az „ország végein” tiltották egyes állatok kereskedelmét, mivel azok általában a vámenellenőrzés határán már kívül estek. A határon áthaladó XI. századi utak – és így a határátkelőhelyek – a XIII. század végére valamelyest bővültek.

A határforgalom-, illetve később a határvám-ellenőrzést az arra kirendelt vagy megbízott személyek teljesítették. *Szent László* uralkodása utolsó éveiben létrehozott rendelkezéseiben olvasható e személyekre való utalás, amely a mulasztást szabályszegésként rendelte büntetni. E szerint azt a határispánt, aki a király jóváhagyása nélkül engedélyezte az eladni szánt ökör vagy ló külföldre vitelét, hivatalvesztéssel sújtották. A

határon szolgálatot teljesítő „ör”, ha szemet hunyt az említett, engedély nélküli kivitel felett, akkor ha szegény volt, szabadságvesztésre ítélték. Amennyiben az „ör”-ök előljáróit találták bűnösnek szándékos mulasztásban, akkor vagyonukat és feleségükkel együtt szabadságukat is veszítették, csak gyermekeik maradhattak szabadok.³³ Könyves *Kálmán* idejében már azon ispánok is hivatal- vagy vagyonvesztésre ítéltettek, akik túrték, vagy engedték azon húsállatok kivitelét, amit a törvény tiltott.³⁴ *II. András* 1222-es törvénykezése értelmében a vámügyek felügyelői, vámok bérlői a jövőben izmaeliták (muzulmánok), vagy zsidók már nem lehettek.³⁵

Árpád-házi Anna hercegnő 1270-es külföldre menekülése során számos kincset, köztük két koronát is magával vitt a királyi kincstárból, engedély nélkül.³⁶

A határforgalom szabályozás és ellenőrzés

A törvénybe nem ütköző céllal Magyarország határait átlépő személyeket mozgásukban nem akadályozták. Magyarország határát szabadon át lehetett lépni, függetlenül attól, hogy mely uralkodó alattvalói közé tartoztak az utazók. *Szent István* 1018-tól a zarándok célú átutazást engedélyezte és támogatta is. Magyarország területéről egyes személyeknek ideiglenes vagy végleges kitiltásáról, száműzéséről néhány eset ismert. Ezek részben személyhez, részben megbízáshoz (feladatellátáshoz) kötődőek voltak. Az első ismert eset, amely külföldi személy kitiltását említi, 1027-ben történt, amikor *Szent István* megtiltotta *Werner* strassburgi püspöknek Magyarországra belépését, aki zarándok szerzetesnek álcázva szeretett volna eljutni Bizáncba azzal a céllal, hogy ott a magyar állam elleni szövetséget hozzon létre a német-római és a kelet-római birodalmak között.³⁷ E példa is mutatja, hogy a gyepűn átkelő személyek ellenőrzése már ekkor többrétű volt. A későbbi évszázadokban egyes követek, hírvivők kitiltására is sor került.

Az első, írásban fennmaradt magyar törvényt, amely a határon átlépő személyek ellenőrzésére utal *Szent László* adta ki 1092-ben. Ennek értelmében az egyház alsóbb rangú tagja-

inak – amennyiben céljuk a letelepedés, hivatalvállalás volt – a püspökük ajánlólevelével kellett rendelkezniük már a Magyarországra történő beutazása során. Amennyiben az említett okmánnyal a személy nem rendelkezett, akkor meg kellett hallgatni, s csak akkor volt engedélyezhető a letelepedése, ha megbizonyosodtak róla, hogy a személy valóban az, akinek vallja magát.³⁸ Az említett rendelkezés alapján elmondható, hogy a határforgalmat ellenőrző személyeknek már ebben az időben is feladata volt feltartóztatni a gyanús személyeket, és megakadályozni a bűnözők belépését. Ezen intézkedést szigorította könyves *Kálmán* törvénye a XI-XII. század fordulóján. Ekkortól a papoknak és egyéb, egyház szolgálatában álló személyeknek csak ajánlólevél birtokában lehetett engedélyezni a letelepedést.³⁹ A határon átlépő személyekkel szemben támasztott követelményekből kitűnik, hogy az utazók közbiztonsági ellenőrzése fontos volt.⁴⁰

Első ízben könyves *Kálmán* törvénye a XI-XII. század fordulóján tett említést a Magyarországról történő kiutazás megtiltásáról. Eszerint azt a személyt, akit ló tolvajlással vádoltak meg – és arra hivatkozik, hogy az állatot külföldön vette és igaza bizonyításának céljából más országba utazna, az eladó tanúskodásának elérése céljából –, annak kiutazását meg kellett akadályozni. Az ilyen személyt egyúttal tüzesvas-próbának kellett alávetni, akit ha vétkesnek találtak, azt tolvajként elítélték, ha pedig ártatlannak akkor felmentették, de a ló árát meg kellett fizetnie.⁴¹ (Egy ló ára megközelítőleg 75 dénár volt a XI. században.)⁴² A magyar szolgák, illetve a Magyarországon született más nemzetiségű személyek külföldre történő eladását szintén könyves *Kálmán* tiltotta be, a külföldről behozott, nem magyar származásúak átruházásának megtagadása mellett.⁴³ Mindezek ellenőrzése a határforgalmat ellenőrző személyek feladata volt, akiknek ez alapján már vizsgálni kellett a kiutazó, gazdát cserélt szolgák származását.

Már *Szent László* törvénye előírta, hogy a külföldről érkezett ló- és más áruk kereskedőjét a határról az illetékes vármegye ispáni szolgálának a király elé kellett kísérnie, ott a meghallgatása után, az uralkodó engedélye alapján, királyi

tiszttségviselő felügyelete mellett vásárolhatta meg a részére engedélyezett árut.⁴⁴ A külkereskedelem ellenőrzésének szigorát és a csempészet megakadályozására tett erőfeszítéseket jelzik *Szent László* azon törvényei, amelyek a lovak és ökrök határmenti vidéken, az „ország végein” – azaz a vámhelyek és a gyepű között, ahol az eladók vásár- vagy belső vámfizetés és hatósági felügyelet nélkül találkozhattak külföldi kereskedőkkel – történő árusítását királyi engedélyhez kötötték, a vásárlást pedig tiltották, kivéve a saját használatra szánt állatok vételét.⁴⁵

A XI. század legvégén, a XII. század legelejére a vásár- és belső vámok mellett bevezetésre került a külkereskedelmet terhelő határvám, amely a behozott vagy kivitt áruk értékének 1/80-ada volt. Ennek szedése a határhoz közel eső vámhivatalok mellett új feladat elé állították a határforgalmat ellenőrző személyeket is. Könyves *Kálmán* a XI-XII. század fordulóján pontosan szabályozta a határokon átlépő személyek határvám-ellenőrzésnél történő kötelező megjelenését és az eljárás bizonylatolását, továbbá a rendelkezések kijátszóinak büntetését is meghatározta. Valamennyi kiutazót a király és az ispán vámszedője is ellenőrizött. Előbbi az ellenőrzés igazolása gyanánt a határt átlépni szándékozó személynek (vám)jegyet adott át egyik oldalán a pecsétjével, amelynek hátoldalára a területi közigazgatás hatósági személye helyezte el az ispán bélyegzőjének lenyomatát. E jegy meglétét, illetve a két pecsétet aztán a kiutazás során, a gyepűn ellenőrizték. Akik az ellenőrzést megkerülték, vagy csak részben teljesítették, azokat egy aranypénz (30 dénár) büntetéssel sújtották.⁴⁶

A jelentősebb zarándokcsoportok a XI. század közepén már a magyar király engedélyével haladhattak át az ország területén. *Lietbert*, Cambrai püspöke 1054-ben háromezer vallási céllal útra kelt személy élén érkezett Magyarország határára, erről a határellenőrzéssel megbízott személyek értesítették előljárójukat, majd az egész csoportot *I. András* elé kísérték. A csoport vezetőjének, *Lietbert*nek meghallgatását követően adta meg a király az engedélyt a magyarországi történő átutazásra,

amelyet kezdetben magyar kísérők társaságában tettek meg. A kisebb-nagyobb katonai csapatok — és természetesen a felszerelésüket szállító kíséret, szekerek — belépésének már a XI. század végén íratlan szabálya, elvárt protokollja volt, a zarándokcsoportokéhoz hasonlóan. Az osztrák hercegség felől érkező csapatok a Lajta-folyó partján fekvő Brucknál vagy esetleg Bécsújhely vidékén érték el a magyar határt. Ekkor minden egyes, külön érkező katonai csapat vezetőjének a magyar királyhoz engedélyért kellett folyamodnia a Magyarországon történő átutazás végett. A megkapott engedély általában kitért arra, hogy az arra jogosult parancsnokok felelősek azért, hogy egységeik erőszakos cselekményeket ne kövessenek el, és kárt ne okozzanak. Azonban — az 1096 júniusában, a Száva torkolatánál történt támadások miatt — az esetleges rendzavarás, fegyveres összetűzések elfojtása végett az átvonuló katonai csapatokat, tisztes távoból jelentős magyar fegyveres egységek kísérték. Ezek bevetésére több alkalommal szükség is volt, így az 1096. évi nyár folyamán bebocsátást kérő keresztes seregektől már előkelő származású túsók átadását követelte meg a magyar király a rend fenntartásának biztosítékaul, akik a seregek átutazásának végéig az államfő „örzött vendégei” voltak.⁴⁷ A későbbiekben a bebocsátás engedélyezése továbbra is megmaradt, de a katonai kíséretre már nem volt szükség.

A középkori Magyarország az évszázadok során, a kiviteli cikkei által fontos kereskedelmi tényezővé vált, elsősorban a – közvetlen és közvetett – nyugati és északi szomszédjai piacain. *Szent László* és könyves *Kálmán* király élőállatok kivitelére vonatkozó korlátozásait idővel enyhítették, amely serkentőleg hatott a magyar külkereskedelemre. Kifejezetten számottevő volt a magyar gabona, bor, élőállat (szarvasmarha), kikészített állatbőrök, és az ekkoriban egyedüli édesítőszerként ismert méz kivitele.⁴⁸ Magyarország ez időben jelentős ezüstabányszattal rendelkezett, amely felszínre hozott készletei (érmévé vert vagy veretlen formában) szintén európai országok keresett cikke volt. Ezt majd csak a Közép- és Dél-Amerika-i nemesfémányák XVI. századi megnyitása változtatta meg jelentő-

sen.⁴⁹ Mindezek alapján jól látható, hogy a határvámok jelentős bevételi forrást jelentettek az állami kincstárnak, ezért beszedése mindig is előtérben volt.⁵⁰

II. András 1224-ben, az erdélyi szászoknak adott kiváltáslevele már vámmmentességet biztosított e csoport kereskedőinek is, – ezért és más királyi bevételek alól adott mentességért – cserébe éves átalányt fizettek be a kincstárnak, és szükség esetén meghatározott számú katonát állítottak ki a királynak.⁵¹

A határforgalom-ellenőrzés egyik fontos feladata lett *II. Géza* uralkodásának időszakában a pápai követek belépésének megakadályozása. Ugyanígy *IV. István* tiltotta az ellene fordult magyar főpapok és a pápa közötti futár- és követküldést. E rendelkezések betartását a leghatékonyabban a határon átutazókat vizsgáló személyek ellenőrizhették.⁵²

Magyarországon külföldinek tekintették mindazokat, akik nem magyar alattvalók voltak, és csak átmenetileg tartózkodtak Magyarországon, az ő helyzetüket sok szempontból más-képpen kezelték, különösen a belépés és tartózkodás tekintetében. Mai szóval idegenrendészeti eljárások lefolytatásáról először könyves *Kálmán* rendelkezett az 1090-es évek végén. A XII. század előtt, ajánlólevél nélkül Magyarországra érkezett külföldi papok esetében előírás volt, hogy beutazásuk és tartózkodásuk célját meg kellett vizsgálni. Amennyiben azt találták, hogy a valódi cél nem a lelkipásztori vagy más papi tevékenység folytatása volt, akkor hivatalából felfüggesztették az illető személyt, amíg magát, illetve egyház által támogatott célját igazolni nem tudta. Amennyiben a gyanúba keveredett személy ezt nem teljesítette, akkor az országot el kellett hagynia.⁵³ Ugyanígy a jövevények letelepedését kezességhez kötötték.⁵⁴

III. András 1301. I. 14-én a budai várban váratlanul meghalt. Vele férfi ágon kihalt az Árpád-ház.⁵⁵ Ezzel a Magyar Szent Korona megszerzéséért folytatott harc kezdetét vette, amelyből végül az ANJOU-házból származó I. Károly (Róbert) került ki győztesen. A magyar állam ezt követően ismét virágzó időszakát élte meg.

A Magyar Királyság korai évszázadainak határellenőrzésre és idegenek rendészetére vonatkozó törvényei azonban még évszázadokig hatályban maradtak, mivel nem egy uralkodó személyéhez kötődtek, hanem a körülmények reális szabályozásából fakadtak, ezért tehát a körülmények változásáig hasznosnak bizonyultak.

Jegyzetek:

¹ Az államhatár pontos kijelölése hosszú időbe telt. Elsőként a Győrtől nyugatra fekvő kiemelten fontos síkvidéki határszakaszokat rögzítették. A többi részen a gyepek területének csökkenésével – vagyis benépesülésével – történt meg, a későbbi évszázadok során a pontos határvonal kijelölése.

² OROSZI

³ KRISTÓ – MAKK: 260–261.p.

⁴ PETNEKI

⁵ DUDAI — HIDAS: 109.p.

⁶ VESZPRÉMY: Az első keresztes hadjárat csatái Magyarországon.

⁷ KRISTÓ – MAKK: op.cit. 145. p.

⁸ PETNEKI: op.cit.

⁹ KRISTÓ – MAKK: 217.p.

¹⁰ Loc. cit. 180., 185.p.

¹¹ Loc.cit. ; PETNEKI: op.cit.

¹² KRISTÓ – MAKK: op.cit. 57–58.p.

¹³ Loc. cit. 73–74.p.

¹⁴ Loc. cit. 146. p.

¹⁵ Loc. cit. 180., 190.p.

¹⁶ Loc. cit. 220.p.

¹⁷ Loc. cit. 221.p.

¹⁸ Loc. cit.: 236. p.

¹⁹ VESZPRÉMY: Magyar király a Szentföldön.

²⁰ ZSOLDOS

²¹ KRISTÓ – MAKK: op.cit.

²² Loc. cit.

²³ Loc. cit.

²⁴ Loc. cit.

²⁵ KRISTÓ – MAKK: op.cit. 271–272.p. ; ZSOLDOS: op.cit.

²⁶ KRISTÓ – MAKK: op.cit. 134–136.p. ; VESZPRÉMY: Az első keresztes hadjárat csatái Magyarországon. op.cit.

²⁷ DUDAI — HIDAS: op.cit. 109.p. ; VESZPRÉMY: Magyar király a Szentföldön. op.cit.

²⁸ KRISTÓ

²⁹ Loc. cit.

³⁰ KRISTÓ – MAKK: op.cit. 240. p.

³¹ KRISTÓ: op.cit. ; KRISTÓ – MAKK: op.cit. 196. p.

³² KRISTÓ: op.cit.

³³ 1092-1095/XVII.tc.

³⁴ 1095-1116/I./LXXVII.tc.

³⁵ 1222/XXIV.tc.

³⁶ KRISTÓ — MAKK: op.cit. 271-272.p. ; ZSOLDOS: op.cit.

³⁷ SZABÓ

³⁸ 1092/XVII.tc.

³⁹ 1095-1116/I./III.tc.

⁴⁰ HAUZINGER: 9-10.p.

⁴¹ 1095-1116/I./LXXVI.tc. op.cit. 2. §.

⁴² HÓMAN: *Magyar pénztörténet 1000–1325.* 162.p.

⁴³ 1095-1116/I./LXXVII.tc. op.cit.

⁴⁴ 1092-1095/XVIII.tc.

⁴⁵ Aki engedély nélkül kísérelte meg az érintett állatokat eladni, attól elkobozták a lovát / ökrét, s ha az őrizetbe vett személyt az illetősége szerinti vármegye ispánja nem igazolta, akkor lopásért ítélték el. Ha tisztázták, mint tolvajlásban vélelt, akkor szabadon bocsátották, de a lovat / ökröt elvesztette. Könyves *Kálmán* törvénye értelmében minden húsállat külföldre történő kivitele betiltásra került, ez alól csak az ökrök képeztek kivételt. Ugyanekkoról magyar alattvaló magyarországi lóval nem kereskedhetett külföldön és engedélyt sem kaphatott rá.
1092-1095/XV.tc. ; 1092-1095/XVI.tc. ; 1095-1116/I./LXXVI.tc. op.cit. ; 1095-1116/I./LXXVII.tc. op.cit.

⁴⁶ (Ez az összeg a korabeli, háztartásonként fizetett királyi adó közel négy-szeresét, vagy egy tinó [herélt bikaborjú] értékét tette ki. Egy dénár szín-ezüst-tartalma ekkor [még] átlagosan 0,78 gramm volt, ami 0,078 g színarannyal volt egyenértékű.)

1095-1116/I./LXXXII.tc. ; BÉLI ; HÓMAN: *Magyar pénztörténet 1000–1325.* op.cit. 188.p. , 231-232.p. ; SOLYMOSI

⁴⁷ VESZPRÉMY: Az első keresztes hadjárat csatái Magyarországon. op.cit.

⁴⁸ NAGY: 4.p.

⁴⁹ Az ezüst napjaink világpiaci szerepénél sokkal jelentősebb értéket képviselt egészen a XIX. század közepéig, de különösen a középkorban. A XI-XIII. században az arany és ezüst értékaránya 1:10-hez volt, szemben a 2014. évi 1:60–1:75 aránnyal. A középkor pénzegységei az ezüstre épültek. A Magyarországon kezdetben bizánci, majd a XIII. századtól itáliai arany-pénzek elsősorban a nagykereskedelmi elszámolásban és a pénzmozgásban játszottak szerepet.

⁵⁰ A XIII. század első felében egy kivitt ló után 2 dénár, egy ökr után 1/2 dénár határvármot kellett fizetni, míg a sertések után 1/3 dénár, megrakott szekerenként pedig 2–3 dénárt kellett megfizetni a német államokba utazó

kereskedőnek. *III. Béla* kincstára a határ- és belső vámokból, vásárvámokból és révekből 30.000 márka ezüst évi jövedelemre tett szert, amely az összes (tehát természet- és pénzbeni) bevételének 12,5 %-át tette ki, ennek egy részét az államhatáron áthaladó kereskedők fizették be a határvám-hivatalok tisztviselőinél. (a vámfélék említett összege megközelítőleg 5 600 kg színezüsttel vagy – a korabeli értékarányt figyelembe véve – 560 kg színarannyal volt egyenlő, ez 27–54 millió akkori magyar ezüst dénárral volt egyenértékű, függően a vizsgált évek dénárjainak súlyától és finomságától).

HÓMAN: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. op.cit. 257–258.p., 421–423.p., 429–432.p., 527.p.

⁵⁰ HAUTZINGER: op.cit. 16-17.p.

⁵¹ KRISTÓ – MAKK: 184-185.p. , 201-202.p.

⁵² Loc.cit.

⁵³ 1095-1116/I./III.tc. op.cit.

⁵⁴ 1095-1116/I./IV.tc.

⁵⁵ KRISTÓ — MAKK: op.cit. 281.p.

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

MONOGRÁFIÁK, KISMONOGRÁFIÁK ÉS HASONLÓ JELLEGŰ KÖTETEK

HÓMAN: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában* — HÓMAN Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budapest, 1921, Budavári Tudományos Társaság. 306 p.

HÓMAN: *Magyar pénztörténet 1000–1325* — HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, 1916, Magyar Tudományos Akadémia. 710 p.

KRISTÓ – MAKK — KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc: *Az Árpád-ház uralkodói*. Budapest, 1995, I.P.C. Könyvek Kft. 288+5 p. HU-ISBN 963 79 3097 3. /I.P.C. könyvek./ HU-ISSN 0865-2929.

NAGY — NAGY György: *A Vám- és Pénzügyőrség rövid története*. Budapest, 1987, BM Határőrség. 67 p. HU ISBN —

TANKÖNYVEK

HAUTZINGER — HAUTZINGER Zoltán: *A külföldiekre vonatkozó magyar jogi szabályozás fejlődése és története*. Budapest, 2012, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem. 74 p. HU ISBN – (Egyetemi jegyzet)

TANULMÁNYOK

- SZABÓ — SZABÓ Csaba: Die militärischen Aspekte der deutsch-ungarischen Beziehungen während der Salierzeit. [A német-magyar kapcsolatok katonai aspektusa a Salier-korban.] *Ungarn-Jahrbuch*, XXI.évf. (1993-1994; 1995) 21.sz. 1-18.p. DE-ISSN 0082-755X. ; DE-ISBN 398 03 0454 X.
- VESZPRÉMY: Az első keresztes hadjárat csatái Magyarországon. — VESZPRÉMY László: Az első keresztes hadjárat csatái Magyarországon. 14-19.p. In EPERJESSY László – NAGY MÉZES Rita (szerk.): *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben*. Budapest, 2013, Kossuth Kiadó. 192p. HU ISBN 978 963 09 6660 3.

CIKKEK

- BÉLI — BÉLI Gábor: Adók, adószerű bevételek az Árpád-korban. *Rubicon*, XXIII.évf. (2012) 232.sz. (6.sz.) 32-33.p. HU-ISSN 0865-6347.
- KRISTÓ — KRISTÓ Gyula: Idegenek az Árpád-kori Magyarországon. IX.évf. *Rubicon*, (1998) 9-10.sz. 24-28.p. HU-ISSN 0865-6347.
- OROSZI — OROSZI Sándor: Erdők a középkori Magyarországon. *A mi erdőnk*, I.évf. (2011) 1.sz. 18.p. HU ISSN 2062-5502.
- PETNEKI — PETNEKI Áron: Középkori útonjárók. *Rubicon*, IV.évf. (1993) 3.sz. 5-8.p. HU-ISSN 0865-6347.
- SOLYMOSI — SOLYMOSI László: Adózás a középkori Magyarországon. *Rubicon*, IX.évf. (1998) 9-10.sz. 5-8.p. HU-ISSN 0865-6347.
- VESZPRÉMY: Magyar király a Szentföldön. — VESZPRÉMY László: Magyar király a Szentföldön. *História*, XXXI.évf. (2009) 4.sz. 3-9.p. HU-ISSN 0139-2409.
- ZSOLDOS — ZSOLDOS Attila: A hazaáruló és a köpönyөгforrató. *BBC History*, IV.évf. (2014) 8.sz. 36-39.p. HU-ISSN 2062-5200.

ATLASZOK

- DUDAI — HIDAS — DUDAI Tibor — HIDAS Gábor (szerk.): *Történelmi Világatlasz*. Budapest, 1991, Kartográfiai Vállalat. 237 p. HU ISBN 963-35-1696-X.

JOGSZABÁLYOK

- 1092/VII.tc. — 1092/XVII.tc. *Szent László* király (1077–1095) Dekréto mainak Első Könyve, 17. fej. (tc.) a jövevény egyházi személyekről.
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvénczikkék.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 55.p.
- 1092-1095/XV.tc. — 1092-1095/XV.tc. *Szent László* (1077–1095) Dekréto mainak Második Könyve, 15. fej. (tc.) hogy semmiféle kereskedőnek ne legyen szabad lovat vagy ökröt árulni vagy venni, hanem csak annyit a mennyit az ő szükséglete kívántatik.
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvénczikkék.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 73. p.
- 1092-1095/XVI.tc. — 1092-1095/XVI.tc. *Szent László* (1077–1095) Dekréto mainak Második Könyve, 16. fej. (tc.) arról, a ki lovat és ökröt árul a király engedelmé nélkül.
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvénczikkék.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 73. p.
- 1092-1095/XVII.tc. — 1092-1095/XVII.tc. *Szent László* király (1077–1095) Dekréto mainak Második Könyve, XVII. fej. (tc.) az ispánoknak az ő tisztségektől való megfosztásáról, ha az adást vagy vételt megengedik
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvénczikkék.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 73-75.p.
- 1092-1095/XVIII.tc. — 1092-1095/XVIII.tc. *Szent László* (1077–1095) Dekréto mainak Második Könyve, 18. fej. (tc.) a jövevény kereskedőkről.
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvénczikkék.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 75. p.
- 1095-1116/I./III.tc. — 1095-1116/I./III.tc. *Kálmán* király (1095–1116) Dekréto mainak Első Könyve 3. fej. (tc.) az ajánlólevél nélkül bejövő idegen papokról.
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvénczikkék.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 99.p.

- 1095-1116/I.
/IV.tc. — 1095-1116/I./IV.tc. Könyves Kálmán (1095–1116) Dekrétomainak Első Könyve 4. fej. (tc.) hogy kezesség nélkül semmi jövevényt be ne fogadjanak.
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvényczikkek.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 99.p.
- 1095-1116/I.
/LXXVI.tc. — 1095-1116/I./LXXVI.tc. Könyves Kálmán (1095–1116) Dekrétomainak Első Könyve 76. fej. (tc.) azon lakósok büntetéséről, kik magyar lovakkal idegenbe kereskednek.
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvényczikkek.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 117. p.
- 1095-1116/I.
/LXXVII.tc. — 1095-1116/I./LXXVII.tc. Kálmán király (1095–1116) Dekrétomainak Első Könyve 77. fej. (tc.) miféle szolgákat lehet eladni Magyarországon kívül? és szinte miféle barmokat és mi módon? és a törvényörök megbüntetéséről.
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvényczikkek.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 117–119. p.
- 1095-1116/I.
/LXXXII.tc. — 1095-1116/I./LXXXII.tc. Könyves Kálmán (1095–1116) Dekrétomainak Első Könyve 82. fej. (tc.) hogy senki a vámszedők pecsétje nélkül Magyarországból kimenni ne merjen.
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvényczikkek.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 119.p.
- 1222/XXIV.tc. — 1222/XXIV.tc. hogy izmaeliták és zsidók tisztiséget ne viseljenek. (Aranybulla 24. cikkely)
MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1525. évi törvényczikkek.* Budapest, 1899, Franklin Társulat. 141.p.